

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXX. KÖTET

2018. 3. FÜZET

Arany János kötet szerkesztési gyakorlata és a *Kisebb költemények* (1856)

*

Benkő József munkamódszere *historia litterariájában*

*

„a kellékek már összezsúfolódtak”

Gyűjtés és muzealizálás Tolnai Ottó *Nem könnyű* című kötetében

*

Határjárók a fennoszkandiai kisebbségi irodalmakban.

A számi, a meänkieli és a kvén irodalom esete

*

Fordítás mint színház, színház mint fordítás

*

Bulyovszkyné Szilágyi Lilla és a magyar színházi diskurzus

*

Adalékok az erdélyi magyar színész kultusz vizsgálatához

*

Gyors leltár egy százéves némafilmgyártásról

*

Műhely

*

Szemle

*

Debüt-díj

KOLOZSVÁR, 2018

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Feyné Vincze Mária, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtítkár),
Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője

Tánczos Vilmos

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári

IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

Tartalom

Szilágyi Márton: Arany János kötet szerkesztési gyakorlata és a <i>Kisebb költemények</i> (1856)	1
Csata Adél: Benkő József munkamódszere historia litterariájában	13
Novák Anikó: „a kellékek már összezsúfolódtak”.	
Gyűjtés és muzealizálás Tolnai Ottó <i>Nem könnyű</i> című kötetében	29
Molnár Bodrogi Enikő: Határjárók a fennoskandiai kisebbségi irodalmakban.	
A számi, a meänlieli és a kvén irodalom esete	42

Műhely

Jankó Szép Yvette: Fordítás mint színház, színház mint fordítás.	
A fordítástudományi diskurzus színházi metaforáiról	60
Bartha Katalin Ágnes: Bulyovszkyné Szilágyi Lilla és a magyar színházi diskurzus.....	69
Zsigmond Andrea: Adalékok az erdélyi magyar színész kultusz vizsgálatához	82
Zágoni Balázs: Gyors leltár egy százéves némafilmgyártásról, avagy a Janovics-hagyaték pusztulása és feltámadása	95

Szemle

Biró Annamária: Funkcióváltás a 19. század elejének költészetében	101
Simoncsics Péter: Nagy idők tanúsága Vikár Béla leveleiben	104
Csata Adél: Benkő József honismereti munkájának magyar nyelvű kiadásáról	106
Codău Annamária: Testek és nyelvek együttműködésének alternatíváiról	109
Nagy Imola Katalin: Barát vagy ellenség? Énképek és másággépek az irodalomban	111
Keszeg Vilmos: A 2017-re vonatkozó pályázatok értékelése (Debüt-díj)	115

SZEMLE

Funkcióváltás a 19. század elejének költészetében

Vaderna Gábor: A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben, Universitas Kiadó, Bp. 2017. 656 old.

Vaderna Gábor könyvének címe némiképp félrevezető, legalábbis abban az esetben, ha nem olvassuk mindjárt mellé az alcímet is. A két szegmens összeolvasása is növelheti a zavart, ha éppen zavarkeltés a célunk: hogy lehet, hogy a szerző a költészet születését a 19. század első évtizedeire teszi, miközben addig már a magyar nyelvű költészet is kitermelt egy Balassi Bálintot, hogy csak egy mindenki számára evidens példával éljünk. Talán közelebb vinne a megoldáshoz, ha a cím a költészet újjászületését koncipiálná, vagy legalábbis azt a funkcióváltozást, amelyen átесik a költészet a 19. század első évtizedeiben. Nevezhetjük ezt a költészet társadalomtörténetének is, feltéve, hogy nem formatörténeti vizsgálódásra kerül sor, hanem a szerző olyan kérdésekre próbál válaszolni, hogy kik, mikor, milyen társadalmi környezetben használták a verseket és mire. Ezekre a kérdésekre Vaderna Gábor megpróbál válaszolni, de a különböző irodalmi hagyományok, az ezekhez való viszonyulás különböző irányokba való elmozdulást feltételez, így a vizsgálat is szerteágazó lesz, és nem kizárólag a költészettel foglalkozik. Az irodalmat (ezen belül a költészetet) kulturális praxisként kezeli, tehát nem egy értékítéletek vagy esztétikai megfontolások alapján működő szelekciós eljárást követ, amikor a vizsgálandó anyag kereteit kiszabja. Legszívesebben nem is szelektálna, hanem hiánytalan egészként vizsgálná azt a tengernyi sok

szöveget, amely ennek a kulturális praxisnak a nyomán keletkezett,¹ ám ez lehetetlen, ezért az egyes fejezetek csoportosítják a szövegeket, és egy-egy reprezentatívnak tekintett mintát mutatnak az értelmezhetőségükre. A kulturális praxisnak nevezett irodalom – vagy jelen esetben: költészet – vizsgálata itt nem formatörténeti szempontok alapján történik, bár a szerző többször visszatér formai, poétikai kérdésekre is, hiszen a 19. század költészetét a 18. századból eredezteti, örökségként tételezi, méghozzá egy olyan korszak nyomait láttatja, amelyben nagy jelentőséggel bírt a megformálás. A hangsúly viszont a társadalomtörténeti közegre terelődik, a 19. század első évtizedei ugyanis a kulturális intézményrendszer ki- és átalakulása időszakának számítanak, mely intézményrendszer hatással volt az irodalommal foglalkozó emberek kulturális életére, társadalmi pozícióira, meghatározta, hogy az irodalom milyen mediális közegben jelenjen meg, ezek pedig a költészet átalakulására vagy akár a modern értelemben vett költészet születésére is hatással voltak. Hogy mi a modern értelemben vett költészet, azt az egyes fejezetekből kell kiáramoznunk, azaz végig kell követnünk azt az utat, amely a rendi, a vallásos és a közköltészeti

¹ Ettől a szerző természetesen már az *Előszó*ban elhatárolódik és többször hangsúlyozza, hogy ezt a szöveg-tengert képtelenség teljes egészében átlátni. Ám ő maga még így is sokkal több elfeledett szöveget ismer, mint a korszak kutatóinak nagy része.

tradíció átmentett elemeiből összetevődő, intézményesülő irodalmi nyilvánosságot mutatja be. Ugyanakkor a költészet intézményrendszerének és funkciójának a megváltozása is több elemből áll, a versújítás, az íróbarát-hálózat, a mesterkedők, a bárdköltészet, a neoklasszicizmus és érzékenység ennek különböző szegmenseit képviselik. A monografikus igényű munka véleményem szerint leginkább kézikönyvként használható, amit az egyes fejezetek bemutatásával próbálok alátámasztani.

Rögtön a *Bevezetés*ben szinte-szinte lehetetlen feladatot kíván végrehajtani Vaderna Gábor: az irodalomtörténet mostohagyermekként kezelt 19. század eleji költészetre vonatkozó szakirodalmat veszi számba, akár azt is mondhatnám, hogy a teljesség igényével. Vaderna a kötetben máshol is tapasztalható módszerrel él: tisztában van ugyan a saját szerzői pozíciójából adódó körülhatároltsággal, folyamatosan magát (is) figyelve fogalmaz meg kritikákat korábbi irodalomtörténeti módszerekkel szemben, és úgy kínálja fel a saját megoldásait, hogy annak hátulütőire is figyelmeztet. A 19. század elejének líratörténete több törésvonal mentén épül fel a különböző irodalomtörténeti koncepciókban. Toldy Ferencről Szegedy-Maszáék Mihályig követhetjük nyomon azokat a próbálkozásokat, amelyek ezen időszak költészetét rendszerezni és értelmezni kívánták, mindeközben a szerző nem hagyja, hogy szem elől té vesszük a nyugat-európai mintákat sem. A kérdés úgy fogalmazható meg, hogy mi történik a magyar költészetben Csokonai és Vörösmarty között. Bár Vaderna nem jelenti ki, mégis az érezhető, hogy Szegedy-Maszáék elképzeléséhez viszonyul legelfogadóbban, aki a modern költészet genezistörténetében a 18–19. század fordulójára lírájának kulcsszerepet szán. A formatörténetileg bizonyított jelentőség társadalomtörténeti megalapozottságát olvashatjuk a továbbiakban. A *Bevezetés* második részében elsősorban a már korábban emlegetett hagyománynak a felelevenítéséről olvashatunk, amit a 18. század örökít a 19. századra. A vizsgált korszak poétikája egy hosszú átalakulási folyamat eredményeként tételeződik, amelyben a rendi berendezkedés, az

egyházak által irányított vagy akár csak befolyásolt kulturális közeg és a közköltészetnek nevezett versképző gyakorlat van a legnagyobb hatással a költészet születésére vagy inkább átalakulására.

A következő fejezeteket Vaderna Gábor esettanulmányoknak nevezi, én inkább olyan tükröknek, amelyben láthatjuk – néha egy-egy részletet kinyitva –, melyek a lehetőségei a 19. század eleje költészetének, illetve egy ilyen jellegű társadalomtörténeti vizsgálatnak. A legerjedelmesebb fejezet a *Rendi költészet* címet viseli, nemcsak azért, mert ezt tekinthetjük a leginkább elterjedt költészeti formának, hanem talán azért is, mert ez az a kulturális praxis, amely előbb átalakul, majd el is tűnik a magyar líratörténetből. A költészet reprezentatív funkciója sokáig megmarad, de már nem beiktatáshoz, esküvőhöz, temetéshez, mecénási dicsőítéshez vagy főúri eseményekhez szolgál díszletként, hanem a toposzokat és módszereket megőrizve és átalakítva intézményesül. A kézikönyvjelleg leginkább ebben a fejezetben érezhető: látszólag valóban esettanulmányok révén mutatja be a szerző a rendi költészet egy-egy szegmenségnek lehetőségeit. Viszont Rudnay Sándor érseki beiktatása, József nádor és a rövid életű Alexandra Pavlovna esküvője, mely párhuzamosan jelenik meg gróf Rhédey Lajos és Patay Zsuzsanna pletykáktól sem mentes egybekelésével és aztán főleg a Teleki család tagjainak a temetése kapcsán a szerző különböző kisvilágokat mutat be igen részletezően. Nem könnyű vállalkozás a korabeli nemesi családok – főleg a Telekiek – szövevényes kapcsolataiban rendet teremteni, pedig ahhoz, hogy a versekre, a versírási gyakorlatra tudjunk figyelni, gyakran szükség van történelmi, család- vagy várostörténeti részfejezetek beiktatására. Dicsérendő, hogy a szerző nem spórolta meg ezeket a kutatásokat, viszont azt sem lehet elhallgatni, hogy az olvasó többször érezheti úgy, hogy ekkora mennyiségű információt nem tud feldolgozni még akkor sem, ha ezek segítő szándékkal kerültek a kötetbe. A lassú átalakulási folyamatot ebben a fejezetben Vályi Klára költői gyakorlatának bemutatása modellezi a legálátlatóbban, ugyanakkor Vaderna itt

arra is felhívja a figyelmet, hogy a tudatos költői és magánéleti karrier tervezésének eredményeit, azaz azt, hogy kísérletei mennyire jártak sikerrel, források hiányában nem tudjuk átlátni. Az adott források több esetben korlátozzák a módszereket, ezért az is kérdés, hogy a szerző által ajánlott modellek esetében végigvitt kutatások megismételhetők-e más korabeli szerzők esetében. Ez persze elsősorban a természettudományokban alkalmazott módszer, mégis érdekes lenne, hogy kontrollanyagok vizsgálata a Vaderna Gábor következtetéseihez hasonló eredményeket hozna-e. A fejezet végén a szerző azt állítja, hogy a modern költészet profitált ugyan a rendi költészet hagyományaiból, ám például a főúri költészet gyakorlata semmilyen nyomot nem hagyott rajta, a művelt gentlemanek világa eltűnt az irodalmi nyilvánosságból.

A *Közköltészet* címet viselő fejezet ismét a szakirodalom összefoglalásával indít, bátran lehet ajánlani belépőként irodalomtörténeti szemináriumokra, de akár azoknak is, akik érdeklődéssel figyelik a magyar irodalom közköltészeti hagyományára vonatkozó kutatásokat és az egyre bővülő szövegkiadásokat. Vaderna itt valóban egyetlen eset, Teleki Ferenc költeménye sorsának nyomon követésével mutatja be, hogy milyen típusú mozgások léteztek a különböző mediális közegekben létrejövő és elterjedő szövegek esetében. Ugyanakkor a közköltészeti hagyománynak is messzemenő hatását jelzi azáltal, hogy innen eredeztetni azt a jelenséget, melynek révén a 19. század egyik legfontosabb lírai formája a dal lesz.

A *Verselő egyháziakról* szóló rész az első lépés lehet az irodalomtörténet nagy hiányosságai pótlására vezető úton. Mert nemcsak arról van szó, hogy nem tudjuk, milyen kapcsolat lehetett az egyházi értelmiségiek társadalomtörténete és a korszak eszmetörténete között, de azt sem igen látjuk át, hogy az egyházi értelmiségiek miként enyhítették a felvilágosodás filozófiája, a klasszicizmus hagyománya és a teológiai tudás között keletkező feszültségeket. Vaderna Gábor Kis János evangélikus lelkész példáján mutatja be hogyan adaptálja költészetében a későbbi superintendens a korábban elsajátított teológiai álláspontokat.

Az Érzékenység poétikája kapcsán a szerző bekapcsolja az értelmezésbe az emberi testről és ezzel összefüggésben a morálról való gondolkodás megváltozását és három ciklusban, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor és az itt még ismeretlen Sebestyén Gábor szövegein keresztül mintázza a dalciklusok kifizetési lehetőségeit. Érdekes a következtetés, amely visszakapcsol a bevezető fejezethez, amelyikben Szegedy-Maszák variánsa mellett a biedermeier kultúra fogalomtárának eszközeivel látja leírhatónak a 19. század első két évtizedének költészeti mozgásait. Itt ugyanis arra a következtetésre jut a szerző, hogy az érzékeny költészet poétikai eszköztára a biedermeier polgári kultúrájában talál folytatást.

Talán nem véletlen, hogy a *Bárdköltészet* címet viselő fejezet zárja a hagyományok átalakulásának folyamatát. Egyrészt ennek a költői szerepnek lesz a legnagyobb hatása a 19. századi irodalomban, és talán ez a hagyomány él tovább a 20. század magyar poétikájában és a kortárs közéleti költészetben is. Másrészt Berzsenyi Dániel szövegeinek újraértelmezése az újonnan előkerült források tükrében képes láttatni a folyamatot, ahogyan kialakul a bárdköltészet és hosszú időre rögzül annak eszköztára. Tulajdonképpen annak lehetünk szemtanúi, ahogyan egy beszédmod önellentmondásait egy poétikai megszólalás képes feloldani, és ahogyan ez a típusú költői beszéd közéletivé válik, majd a 19. században a politikai nyilvánosság eszköze is lesz.

A *Befejezés – A költészet születése* című fejezet kismonográfia a nagymonográfiában, ahogy ezt a címe is sugallja. A korábbiakban Vaderna azokat a költészeti hagyományokat mutatta be, amelyek valamilyen módon hozzájárulnak a modern költészet születéséhez és létmódjához. Ebben a fejezetben egy mára elfeledett, de egykor nagyon gazdag, szerteágazó életművön keresztül, Sebestyén Gábor pályájának példáján mutatja be, hogyan alakul át a költészet azzá, ahogyan a szerző a modern költészetet meghatározza: meghatározott szerző által publikálásra termelt önelvű műalkotása, amelynek sajátos használati formája van, mely élményeket és közösségi identitásokat képes kifejezni.

Született tehát egy könyv, amely arra tesz kísérletet, hogy a változást ragadja meg: milyen volt egy korábbi korszak irodalmi praxisa, és mikor, hogyan vált olyanná, ahogyan ma ismerjük. Nagyelbeszélésként is működik a könyv, de remekül használható olyan esetekben, amikor át szeretnénk látni egy-egy részproblémát. Válaszokat kapunk a kutatás aktuális helyzetére, és igen gyakran arra is, hogy mi az, ami ma hiányzik a költészetből. Az irodalomtörténeti szelekció, a kanonizálás, az esztétikai alapú válogatás

egy hatalmas szövegvilágot zár el a mai olvasók előtt. Segítség nélkül ezeket a szövegeket ma talán már nem is tudnánk olvasni, értelmezni pedig még segítséggel is nehezen. Vaderna Gábor könyve azt mutatja meg, hogy ez mégsem lehetetlen vállalkozás, és főleg nem haszontalan: nem csupán a 19. század költészetének dilemmái, hanem a mai magyar irodalom problémái is megragadhatóak általa.

Biró Annamária

Nagy idők tanúsága Vikár Béla leveleiben

*Vikár Béla levelei. S. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta,
a finn nyelvű leveleket fordította Varga P. Ildikó.
Erdélyi Múzeum Egyesület, Kvár, 2017. 620 old.*

A magyar *Kalevala*-irodalomban – a *Kalevalának* egyedülálló módon öt és fél fordítása van magyarul, amiről éppen e kötet összeállítója írt alapos tanulmányt (*Hiisi szarvasától a csodaszarvasig. A Kalevala magyar fordításai*. EME, Kvár, 2010) – Vikár Béla 1909-ben világot látott, de már 1906-ban kész fordítása jelenti a kánont ahhoz hasonlóan, ahogy a bibliafordítások között Károli Gáspár 1596-ban nyomtatott vizsolyi biblijája a mérvadó máig, a *Kalevalát* illetőleg különös tekintettel az 1935-ös Kosztolányi Dezső előszavával fémjelzett díszkiadásra, amely a *Kalevala* születésének 100. évfordulójára jött létre. Ha másért nem, ezért a teljesítményéért megérdemli Vikár Béla, hogy halála után több mint hetven évvel is megtartsuk jó emlékezetünkben. A Varga P. Ildikó összegyűjtötte leveleiből azonban Vikárnak más érdemeire is fény derül, jóllehet a *levelezés* másik feléről, a *neki írt levelekről* csak sejtéseink lehetnek. Voltaképpen így van ez minden időbeli eseménnyel vagy jelenséggel: egy részük menthetetlenül elsodródik az időben és eltűnik szemünk elől, s csak abból, ami a kezünkben marad és hozzáférhető, tudunk következtetni az egykor volt *egészre*. Ilyen következtetésekhez

segít bennünket a szakértő filológus, Varga P. Ildikó Vikár pályáját illetően. Keze nyomán kirajzolódik a 19–20. század finn–magyar (magyar–finn) kulturális kapcsolatok részletes fölbontású képe, amely megerősíti a más forrásokból rendelkezésünkre álló ismereteket. Érdekes indulás Vikár Béla pályája pusztán technikai szempontból tekintve is. Pályáját ugyanis nem filológusként, hanem az Országgyűlés gyorsírójaként kezdte. Eltekintve e kiváltságos helyszínen szerzett személyi kapcsolataitól, ami későbbi pályáján többször volt segítségére, a szakmai kihívás – hangzó szöveg rögzítésének technikája – figyelmét a kor „csúcstechnikájának” számító fonográfra irányította, amelynek használatával ő éppen finnországi első útján találkozott, s amelyet hazatérve már mint néprajzkutató kiterjedt gyűjtéseinek használatba is vett, példát adva ezzel Bartók Bélának és Kodály Zoltának korszakalkotó vállalkozásukhoz, a magyar és szomszédos népek népdalainak összegyűjtéséhez. Indíttatását minden bizonnyal a folklorista Kaarle Krohntól, barátja, Eemil N. Setälä sógorától kapta. Nem szerepel ugyan Vikár Béla leveleinek címzettjeként Kaarle Krohn testvére, Ilmari Krohn etnomuzikológus és zeneszerző, de ő volt